

VIIES KÕIDE LUGEMISPALU RIKKAST VANAVARA-AIDAST*

Mall Hiemäe. Endis-Eesti elu-olu V. Lugemispalu kodusest ja perekondlikust elust. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 30.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2013. 396 lk.

Oskar Looritsa ettenägelikkus „Endis-Eesti elu-olu” sarja algatamisel oli tagantjärele vaadates lausa geniaalne. Nii kirjutab ta esimese kõite „Saatesõnas”:

„Rahvusvahelise tsivilisatsiooni tohutu kiire ja mitmekülgne areng viimaseil aastakümneil on haarand järjest laiemas ulatuses kaasa ka meid, eriti pärast riiklikku iseseisvumist. Sellest tingitud määratu murrang väliseis eluvormides tunnukse meie juures sageli veelgi järsumana, seda enam, et alles kuni 19.

* Vanavara-aidaks on Oskar Loorits ise nimetanud 1927. aastal asutatud Eesti Rahvaluule Arhiivi, mille etnograafiliste, kultuurilooliste, usundiliste jms materjalide avaldamiseks Endis-Eesti sari Looritsa sõnul asutatigi. Siiski on neisse raamatutesse vajaduse korral lisatud „mõningaid tekste ka muudest arhiividest ja trükitud allikatest” (O. L o o r i t s, Endis-Eesti elu-olu I. Lugemispalu kaluri ja meremehe elust. Tallinn: Kultuurikoondis, 1939, lk 6).

sajandi keskpaigani olime tardund hoopis primitiivsemasse seisundisse kui vabamaltarenend Lääne-Euroopa rahvad. Kuid see suur kultuuriline murrang eesti rahva elus ja järsk tõus rahvusvahelise tsivilisatsiooni moodsale tasemelle ähvardab kaotada meil orgaanilise seose endispõlvede elu ja omakultuuriga lihtsalt juba sellepärast, et meie pealekasvatavatel sugupõlvedel ja isegi nende kasvatatajail koolides ei ole küllaldast ülevaadet endis-eesti elu-olust”.¹

Loorits kirjutab need read 76 aastat tagasi. Selle ajaga on maailm muutunud, palju mitmesuguseid kultuurilisi muudatusi ja uusi tuuli on Eestimaast üle käinud. See Looritsale endisaegne eluolu on kadunud palju kaugemale aegade sügavikku ja nii saavad need raamatud iga aastaga järjest olulisemaks. Siinkohal tuleb suure tänutundega mõelda nii Oskar Looritsa kui ka viimase kolme „Endis-Eesti elu-olu” väljaande toimetaja Mall Hiemäe peale, tänu kellele on meil praegu lugeda parandatud ja täiendatud väljaanded.

Viimane osa, järjekorranumbriga V, kannab pealkirja „Kodusest ja pere-

¹ O. L o o r i t s, Endis-Eesti elu-olu I, lk 5.

kondlikust elust”. See raamat võtab omamoodi kokku ka eelmised² ja on tegelikult selleks aluspõhjaks, mille kaudu me saame ülevaate, miks ja kuidas toimetasi meie esivanemad.

Raamatu üheks suuremaks plussiks on see, et siin on kõrvuti nii maine kui ka vaimne sfäär. Samuti moodustasid need kaks poolust ühtse terviku ka vanade eestlaste peas. Üks sõltus teisest ja nende kooskõlast sõltus elu edenemine.

Raamatu eessõnast võib lugeda, et väljaanne hõlmab arhiivitekste aastatest 1868–1943 ning tegelikult ulatub nende sisu veel kaugemale minevikku. Sissejuhatuses selgitab Hiimäe, et ta on tekste järjestades lähtunud Looritsa märkmetest ja vastavalt sellele on raamatu algusosa paigutatud tekstid materiaalse maailma poolelt, nagu majaehitamine, elamu ruumijaotus, mitmesugused töö- ja tarberiistad jne. Raamat algabki tunnusliku rahvalauluga „Kodu tundemärgid”, mis on üles kirjutatud aastatel 1887–1889 Karula, Haljala ja Helme kihelkonnast.

Siiski on meie minevikus materiaalne ja vaimne maailm olnud omavahel nii seotud, et tegelikkuses see mudel päriselt ei tööta: nii tulevad ka siin tõsiste etnograafiliste kirjelduste ja majaplaanide vahele lood majahaldjatest, tõnnivakast ja majaussidest.

Kodu ja perekond on kokku väga paljut hõlmav valdkond ja ka sellesse väljaandesse on koondatud kõik olulisemad koduga seotud teemad. Alguses on kohe kodu materiaalne olemus ehk maja, selle ehitamisega seotud lood, sealt edasi ruumijaotus ja sisustus ning kodune tarbevara, kõik omavahel seotud. Rehielamu on üks tõeliselt vana ja just eestlastele

omane maja. Tuntud oli rehielamu peale Eesti ainult Põhja-Lätis ja varasemal ajal arvatavasti ka vadjalaste hulgas Ingerimaal. See majatüüp on vastu pidanud juba ligi tuhat aastat, järelikult on tegu ühe väärt majaga. Antud raamatu lisaväärtuseks on kindlasti publitseeritud plaanid ja joonised. Väga omäoline on rehielamu pildil nr 2 (lk 10). Selle on üles joonistanud Ernst Saabas Suure-Jaani kihelkonnas. Etnograafina tahaks arvata, et maja seinte ja katuse proportsioon on joonise autori versioon, aga kes saaks kinnitada, et niisugust rehemaja pole olemas olnud? Igasugused majaplaanid on mu lemmikud ja need rõõmustavad mind ka selles raamatus.

Üks asi või õigemini selle puudumine raamatus pani aga hämmastama – nimelt unkaaugu puudumine. Kelpkatusega rehemaja katuseharja kummiski otsas oli kolmnurkne ava, nn unkaauk, mille kaudu läks suits välja ja valgus ning õhk tulid sisse. Nende praktiliseks ülesandeks oli kaitsta roo- või õlgkatuse otsi ilmastikumõjude eest. Heal lapsel mitu nime ja nii on seda avast nimetatud murdeliselt mitmeti: *ungas*, *karuauk*, *karuperse* jne. Unkaauk on ka see majaosa, millega seoses on säilinud mitmesuguseid uskumusi ja mis on tiheidalt seotud mütoloogiaga. See on kõige maagilisem koht maja juures. Unkaaugust käisid sisse ja välja kratid, kes vara vedasid. Unkaauk andis inimesele maagilisi võimeid, mida ta sai kasutada august välja vaadates. Unkaaugus sai ka ise kratti või puuki teha, siis oli varavedaja kindlalt tegija tahte all. Samuti läksid täide unkaaugust saadetud sajatused. Kas tõesti ei olnud Looritsa materjalide hulgas mitte ühtegi lugu unkaaugust?

Teise suurema valdkonna moodustab vanaaja eestlase toidulaud: lood nii vanaaegsetest söökidest, nende valmistamisest kui ka toidukordadest ja söömistavatest. Lisaks vaimne pool, kuhu kuuluvad mitmed käsud ja keelud söö-

² Eelmised „Endis-Eesti elu-olu” väljaanded kannavad järgmisi alapealkirju: I – „Lugemispalu kaluri ja meremehe elust” (1939), II – „Lugemispalu metsaelust ja jahindusest” (1941), III – „Lugemispalu põllumehe elust” (2000), IV – „Lugemispalu karjakasvataja elust” (2001).

mise juures, aga samuti ka hoolitsus leevaimude ning surnud esivanemate hingede eest.

Teistest väljaannetest võetud esemete illustratiivsete jooniste kasutamine ei õigusta ennast iga kord. Selle raamatu lugeja teab arvatavasti ilma pisikese kribula pilditagi, missugused näevad välja puukauss, õllekann ja lähker. Parim joonistus raamatus on aga muidugi nr 30 „Nägemus luupainajast” (lk 97).

Vaimse poole pealt saab teada huvitavaid üksikasju peresisestest suhetest, jõuvahekordadest ning nende muutumistest.

Teisepoolsuse tegelastest on raamatus juttu halltõvest, katkust, näkkidest, tuulispasast jne, kõigist, kellega oli mõistlik hästi läbi saada, et mitte ise kahju kanda. Eks sellised õpetused kuluvad ikka ära. Mine tea, millal vaja võib minna.

Seevastu fotomaterjal on väga hästi valitud. Fotod on nii informatiivsed kui ka emotsionaalsed ning visuaalselt nauditavad. Kahjuks jätab vahel soovida trükikvaliteet, aga sinna pole midagi parata.

Just V köide oma teemaga on „Endis-Eesti elu-olu” sarjas kõige olulisem ka

laiale lugejaskonnale. Siit saab ülevaate sellest, kuidas meie esivanemad elasid, ja seda otseallikatest. Ei mingit hilisemat teadlaste interpretatsiooni. Siinkohal toon oma mätta otsast paralleeli Eesti Rahva Muuseumi algusaegade vanavarakogujate reisiväikikutega. Vahetu elamus, nähtu ja kogetu on kirja pandud.

Kahjuks tuleb tunnistada, et meie pedagoogid ja õppejõud ei ole piisavalt Endis-Eesti väljaandeid propageerinud. Mäletan ka oma aastakümnetetagusest ülikooliajast, et kui olin iseseisvalt Loo-ritsani jõudnud, vajus suu üllatusest lahti. Nende lugude kaudu, olgu nad kas tõsisemas või vabamas vormis ehk isegi värsina-lauluna kirja pandud, on kõige mõnusam tundma õppida meie esivanemate maailma erinevaid tahke. Samuti on neid raamatuid suhteliselt vähe kasutatud allikmaterjalina erialastes kirjatöodes.

Lõpetuseks tahaks tänada Mall Hiie-mäed hiiglasliku töö eest ja kutsun kõiki selle töö vilju nautima ja kasutama.

PIRET ÕUNAPUU